

»PLODOVI SRCA I UMA« MATE UJEVIĆA

DUBRAVKO JELČIĆ

(Zavod za književnost i teatrologiju HAZU, Zagreb)

UDK 03:82 (091) Ujević

Stručni članak

Primljen: 8. VI. 1992.

SAŽETAK. Hrvatski enciklopedist i književni povjesnik dr. Mate Ujević sastavio je, godine 1941, čitanku iz hrvatske književnosti za više razrede srednjih škola pod naslovom *Plodovi srca i uma*. Legendarnost te, sve češće spominjane knjige, za koju se može reći da je i udžbenik, i čitanka, i antologija, uvjetovana je mnogim objektivnim i subjektivnim razlozima.

Ne znam je li ikada, igdje u svijetu, ijedna školska čitanka postala legendom? I kako to jedna školska knjiga uopće može postati? Što je to (u njoj ili oko nje?) što je može učiniti legendarnom? Školske knjige obično ne privlače svoje (prisilne) čitatelje. Đaci ih nose u torbama, čitaju ih i uče iz njih s većom ili manjom predanošću, svidaju im se manje ili više, a onda ih, nakon završene škole, ostavljaju i s vremenom malo-pomalo konačno zaboravljaju. A knjigu o kojoj je riječ njezini davni čitatelji od prije pola stoljeća ne samo da nisu zaboravili nego je mnogima iz godine u godinu stala bivati sve bliža i sve draža, pa su takav osjećaj za nju prenosili i na one koji je nikada nisu ni vidjeli.

Čime se to može objasniti?

Ako i zanemarimo utjecaj dojmova, temeljenih na nesigurnim uspomena na đačko doba, koje nam se u sjećanjima često priviđa i ljepšim negoli je bilo, davna, u novije doba sve spominjanija i mnogobrojnim hvalama opjevana knjiga *Plodovi srca i uma* Mate Ujevića, »hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola« iz godine 1941, nakon ponovna pregledavanja, ne samo da opravdano privlači našu pozornost, nego nam se i predstavlja kao domet naše školsko-priručničke literature, i svojom koncepcijom i realizacijom.

Neosporno, riječ je o knjizi iznimne vrijednosti – i sudbine.

U lipnju 1941. tadašnje ministarstvo nastave povjerilo je Mati Ujeviću, profesoru Nadbiskupske klasične gimnazije u Zagrebu, da izradi »privremenu čitanku za VII. i VIII. razred srednjih škola, uz izričitu napomenu da u njoj bude prikazan što je moguće iscrpnije sav duhovni i politički život Hrvata u 19. i 20. stoljeću. Prema tome, trebalo je stvoriti novu čitanku, jer su sve dosadašnje čitanke bile prikazi književnog razvoja s primjercima štiva.« Tim je riječima sâm Ujević, u *Pogovoru* knjige, naveo i okolnosti pod kojima je započeo rad na knjizi i zadatak koji je pred njim stajao: nije bila riječ o čitanci s novim izborom tekstova nego o koncepcijski bitno novoj čitanci, kakve do tada nismo imali. Zadatak je dakle bio ne samo velik nego i težak, a ipak, samo dva mjeseca nakon što ga je preuzeo, 14. kolovoza, Ujević već piše *Pogovor*, a to znači da je do tada cijeli posao bio uglavnom i završen. A manje od dva mjeseca zatim, 6. listopada, Ministarstvo nastave odobrilo ju je kao školsku knjigu, i

tako je ta opsežna hrestomatija (748 stranica!) već u listopadu 1941. započela svoj život našavši se na školskim klupama i u đačkim torbama. Praktički, samo četiri mjeseca prošla su od ideje o knjizi do realizirane knjige: izbor tekstova i njihova redakcija (uz obvezatno prepisivanje i kolacioniranje, jer o fotokopirnim aparatima tada još nitko nije ni sanjao!), pa recenziranje rukopisa, tehnička obradba, slaganje, korigiranje, tiskanje i uvezivanje – sve je to obavljeno u nevjerojatno kratkome roku, što nam se danas, uza sav tehnički napredak, čini upravo nemogućim. Privida nam se to kao nekakav nestvaran pothvat iz priče, čak i kad uzmemo u obzir ono što je Ujević u *Pogovoru* još napisao, nastavljajući na već citirane rečenice:

»Kako sam imao gotov nacrt za ovakvu čitanku, a s druge strane pred nekoliko godina izrađen okvir za književnost u 19. i 20. stoljeću, prihvatih se ovoga posla, ali sam bio svjestan, da ga ne mogu izvesti sam, nego da je potrebna suradnja većeg broja stručnjaka i nastavnika. Zamolih za suradnju sveučilišnog prof. g. dra. Antuna Barca, profesora više pedagoške škole g. dra. Mihovila Kombola i više nastavnika srednjih škola i književnika; svi su se rado oduzvali, pa je ova knjiga plod suradnje. Popis suradnika nalazi se u Sadržaju ove knjige. Moram napomenuti, da su neka gg. nastavnici predložili i štiva uz životopise pisaca. Inače, velik dio štiva izabrao sam sâm. G. Goran Kovačić napisao je veći dio bilježaka o suvremenim piscima. Uz suradnike, koji su predlagali štiva, pomagali su mi još kod pregledavanja prijepisa gg. Stjepko Trontl, Luka Kurbanović, Franjo Sentinella i Josip Vrana.«

Ujević je, dakle, pripremajući ovu knjigu, imao vrsne suradnike. Oni su mu pomagali i djelom i savjetom, i premda on sâm kaže da je »ova knjiga plod suradnje«, ipak, njegovo je autorstvo neporecivo, jer je ta knjiga konceptijski njegova, ona je realizacija onoga njegova otprije gotova nacrta »za ovakvu čitanku« i izrađena okvira »za književnost 19. i 20. st.«. Jasno je da bez tih idejnih i programatskih predradnji Ujevićevih ova knjiga ne bi bila realizirana u tako rekordnome roku, niti bi uopće bila takva kakva jest.

A jest i udžbenik, i čitanka, i antologija: sve to, ali sve to na sasvim izniman način. Udžbenik, koji ne treba »učiti« nego čitati; čitanka, koju nije obvezatno pročitati »od korica do korica«; antologija, koja nudi primijenjeni izbor najboljega štiva hrvatskih pisaca, i to ne samo onih prvih i najreprezentativnijih nego i mnogih karakterističnih, a potisnutih književnika iz drugoga reda, koji ne samo da imaju prvorazrednih fragmenata nego bi život književnosti i svijet književnih ideja bio uvelike pojednostavljen i osiromašen bez njih.

Da bi ova trostruka, trodijelna, hibridna knjiga djelovala skladno i cjelovito, autor je morao uspostaviti njezinu punu unutrašnju ravnotežu. A to znači: nijedna njezina komponenta nije se smjela izrazito isticati i nametnuti nad drugima kao primarna; sve tri su morale biti sukladne, svaka se imala podrediti i služiti drugim dvjema. Kao antologija, ona je ponudila najbolje naše književne tekstove, koji se lako čitaju i otvaraju vrata u dalja, ambicioznija, samostalna i samoinicijativna čitanja. Kao čitanka, ona je okupila više pisaca i njihovih tekstova nego što je školski program zahtijevao, jer je računala i s učenicima koji će biti potaknuti da pročitaju i nešto više nego što moraju, jer ih književnost zanima i više od predviđene razine, i tako se događalo da su je često čitali i odrasli, osobito u malim mjestima bez biblioteke. Kao udžbenik, ona je nadilazila usku stručnost i nastavne potrebe, promećući se mjestimice u popularan i pouzdan kulturno-povijesni priručnik. Mate Ujević znao je već onda ono što mi tek danas (iznova) otkrivamo: da upoznavanje književnosti uopće, a pogotovo ispravno shvaćanje hrvatske književnosti i njezina povijesnoga smisla nije moguće bez

širih kulturoloških obzorja, kojima ne pripadaju samo sve umjetnosti nego i sve znanosti, i filozofija, i gospodarsko-političke ideje, ali ove posljednje (to posebno valja istaknuti!) bez banalnih kvalifikacija, gomilanja mrtvih činjenica i vulgariziranja njihova odnosa i utjecaja na kulturni život i književnost. Kao primjer odmjereni i za povijest kulture relevantna pisanja o društveno-gospodarskim okolnostima valja navesti poglavlje *Slika razvitka gospodarskog života kod Hrvata u XIX. i XX. stoljeću*, što ga je za ovu knjigu na Ujevićev poziv napisao Josip Horvat.

Da ostvari knjigu kakvu je zamislio, Ujević je posjedovao nekoliko bitnih preduvjeta. Ponajprije, bio je čovjek od znanja, široka, temeljita i provjerena. Svoje poznavanje hrvatske književnosti i njezina povijesnoga razvitka nije preuzimao od drugih autora nego ga je stekao na samim izvorima. Imao je već tada za sobom svoju *Hrvatsku književnost* (1931), tiskanu u izdanjima Hrvatskoga književnog društva Svetoga Jeronima (knj. 364), malen i nepretenciozan ali neobično zanimljiv, u ponečemu i prokrčiteljski pregled hrvatske književnosti. Nije doduše bio prvi koji je u jednoj knjizi, jednim pogledom objedinio tzv. stariju i tzv. noviju hrvatsku književnost, jer su to prije njega učinili i Šurmin i Bogdanović, ali je kod Ujevića taj prijelaz iz XVIII. u XIX. stoljeće ostvaren puno prirodnije i, rekao bih, integralnije, s dotad neviđenim skladom. Bez iscrpna poznavanja činjenica iz povijesti hrvatske književnosti, ali i bez pouzdana osjećaja duha koji je tu književnost snažno prožimao od njezinih početaka i nosio kroz stoljeća, književnopovijesne, »udžbeničke« dionice te knjige ne bi dosegle ni onu sigurnost i razložnost selekcije ni onu razinu točnosti i čitkosti, kakva do tada u tekstovima te vrste i takve namjene u nas nije bila poznata.

Ujević je bio i čovjek od iskustva. Podsjetimo se da je pet godina prije nego što je primio obvezu da izradi ovu čitanku imao već načelno definiran koncept Hrvatske enciklopedije (najprije u šest, potom u dvanaest svezaka, a evidentno je, i u tome se svi slažu, da bi ih nesumnjivo bilo i više da ju je uspio dovesti do kraja), a samo četiri mjeseca pred tim izišao je već tiskom njezin prvi svezak (u veljači 1941). Pisati jasno, sažeto, zanimljivo i točno: to je elementarni zahtjev enciklopedijskoga stila, a to iskustvo bilo je Ujeviću u ovoj čitanci zaista dragocjen regulativ, koji je očuvao navedene znanstveno-povijesne segmente od prazne pričljivosti i od suhoparna, nedjelotvorna dociranja. Nema dvojbe, enciklopedijsko iskustvo pomoglo je Ujeviću i da racionalno organizira rad oko priređivanja te knjige, jer se inače ne bi mogla tiskati u tako kratku roku.

Najzad, ne zaboravimo da je Ujević bio i čovjek od ukusa, postojana ukusa, ukusa koji nije ovisio o kolebljivostima literarne mode. Potvrđuje to sam izbor književnih tekstova u toj čitanci/hrestomatiji. Nema doslovce ni jednoga koji ne bi sâm, vlastitim svojstvima, svjedočio o sebi i svojoj vrijednosti te o vrijednosti cjeline iz koje (eventualno) bijaše preuzet. A što su svi oni primjereni namjeri i namjeni, što su dostupni perceptivnim mogućnostima učenika i prikladni kako za obrazovnu tako i za odgojnu svrhu, to je zasluga Ujevićevih praktičnih spoznaja: dugogodišnji profesor jednoga od najuglednijih hrvatskih srednjoškolskih zavoda onoga doba u tom izboru jednostavno nije mogao pogriješiti.

Možda ne bi ni trebalo spominjati, ali ću ipak spomenuti, da sve ovo govori i o iznimnoj radinosti Ujevićevoj. Imati tek četrdeset godina (koliko je Ujević imao godine 1941), a imati već iza sebe sve što je on imao (i više od onoga što smo ovdje naveli), to zaista svjedoči, osim svega, i o besprimjernoj radnoj energiji, u nas toliko rijetkoj da uvijek djeluje začuđujuće i sasvim osamljeno.

I sad, spojite sve to u jedno i fenomen knjige *Plodovi srca i uma* bit će vam vjerojatno puno shvatljiviji. I to već od samoga njezina naslova, te jednostavne, pučki slikovite i prisne, a istodobno plemenite i tako prikladne metafore. Ne vjerujem da je Ujević mogao i da se uopće moglo, naročito u onome trenutku, naći pristaliji naslov takvoj knjizi. Srce i um, ono što oni simboliziraju, utkano je u sva štiva, ali i u knjigu kao cjelinu, jer da to isto nije poticalo i zanos njezina idejnoga začetnika i sastavljača, ne samo da ne bi bilo ove knjige, ne bi bilo ni njezina naslova. To je bio onaj zanos koji je izbijao svom silinom iz dubinâ svih hrvatskih duša, oslobođenih od jugoslavenske mōre. Kad se danas sabere sve što je hrvatska inteligencija tada kreativno ostvarila, bit će nam jasno što je za nas značio makar i kratkotrajni predah od jugoslavenske tamnice. Ali i to što nam je značila ta jugoslavenska tamnica, što nam je sve uskratila, spriječila i oduzela i čime nas je sve tlačila, siromašila i sakatila.

Valjalo bi još istaknuti odjeljak o suvremenoj književnosti, pa i zadržati se s dvije-tri riječi na njemu, jer on širinom obuhvaćenih pisaca i tekstova otkriva općeobrazovnu i antologijsko-animatorsku namjeru knjige, kojom ona također, i ponajviše, nadilazi praktično-uporabnu školsku namjenu. Ali, ovom zgodom ne pišem sustavnu znanstvenu, kritičku, a ponajmanje pedagošku raščlambu i prosudbu Ujevićeve slavne knjige, koju – osvjedočen sam – mnogi njezini davni čitatelji pamte i danas, u svojim seniorskim godinama. I ne samo da je pamte nego je i s pravim čitateljskim zanosom spominju, isto onako kako spominjemo davno pročitane romane koji su nas znali i uzbuditi i oduševiti. A što nam to govori? To, da je ta, više nego ijedna druga takva knjiga prije i poslije nje, postigla ono najvažnije i najpoželjnije: da toliko omili svojim mladim štiocima te im se upije u misao, u osjećaje i svijest, vežući ih za cijeli život uz književnost, a nipošto ih ne odbijajući od nje. Učenici je, mogu i to posvjedočiti, nisu doživljavali kao udžbenik nego kao knjigu, kao hrestomatiju biranih tekstova, kao književnost. Primali su je s istim osjećajima s kojima je bila i priređena, pa je stoga i mogla pribavljati književnosti nove odane, inteligentne čitatelje.

Bila je ta knjiga puni pogodak, kakav se uopće rijetko postiže.

Je li ona izišla u svemu baš sasvim onakva kakvu je Ujević priredio? Svakako da nije. Autor u *Pogovoru* otvoreno izjavljuje da su prosvjetne vlasti »ponešto izmijenile« njezin sastav, a to bi, ako nas indicije ne varaju, moglo značiti uglavnom samo to, da su iz odjeljka o suvremenoj književnosti izostavili Krležu, možda Cesarca, a eventualno i još ponekoga »lijevog« pisca (Kikića, na primjer).

I na kraju: Moguće je da nam se nakon toliko godina, kad slobodno raspravljamo i o stvarima o kojima se još jučer nije smjelo ni misliti, neke od njih čine i veće, i važnije, i bolje nego što objektivno jesu. Pa nam se tako, možda, i Ujevićeva knjiga danas čini tako svježja, jer se naglo pojavila bez uzora i uskoro isto tako naglo nestala – bez sljedbenika. Njezin život i javno djelovanje nasilno su prekinuti. Knjiga je bila poslana u zaborav bez opoziva. Vraćajući se danas vlastitom identitetu, otkrivajući sami sebe i svoja dostignuća u davnoj i nedavnoj prošlosti, mi u ovom trenutku i ovu knjigu otkrivamo i doživljavamo kao ono što upravo tražimo i što nam baš sada tako silno treba, ponajviše kao oslonac s kojega bismo mogli krenuti dalje. Da smo bili slobodni svih ovih četrdeset i pet godina, da se i koncepcija te knjige mogla slobodno razvijati, mi bismo danas vjerojatno imali i boljih »plodova srca i uma«, pa bi nam Ujevićeva knjiga vjerojatno bila tek časna uspomena, vrijedna i poticajna, ali ne više u svemu tako neopoziva i primjerna, kao što (sada, opet) jest. I kao što će biti sve dok ne dobijemo bolju! Jer ni sâm Ujević nije mislio da je ona u tom obliku konačna. I to je

također napisao u spominjanome *Pogovoru*. Držao ju je u neku ruku »otvorenom strukturom«, djelom koje se može i dopunjavati ali i ponegdje eventualno sažimati, pa da opet ostane u biti isto, a u praksi bolje i primjerenije. A i to je važan dokaz Ujevićeve izvanredne lucidnosti.

**»PLODOVI SRCA I UMA« (»THE FRUITS OF HEART AND MIND«)
BY MATE UJEVIĆ**

SUMMARY. The Croatian encyclopedist and literary historian Dr. Mate Ujević edited the »Plodovi srca i uma« (»The Fruits of Heart and Mind«) high-school reader in Croatian literature in 1941. The legendary quality of that book, more frequently referred to as of late, which might be called a textbook, a reader, and an anthology, is ascribable to many objective and subjective reasons.